

MEĐURELIGIJSKI I MEĐUKULTURALNI DIJALOG KAO IZAZOV KATOLIČKOM VJERONAUKU

Tomislav Kovač

Sveučilište u Zagrebu
Katolički bogoslovni fakultet
tomislavkovac204@gmail.com

UDK: 272-472:2-67
<https://doi.org/10.34075/cs.58.2.5>
Prethodno priopćenje
Rad zaprimljen 1/2023.

Sažetak

Polazeći od činjenice religijskoga i kulturalnog pluralizma koji obilježava današnji globalni svijet i suvremenu Europu, ovaj rad želi istaknuti i vrednovati sve veću važnost međureligijskoga i međukulturalnog dijaloga u religijskom obrazovanju, osobito u katoličkom vjeronauku. U tu svrhu autor najprije prikazuje stav Katoličke Crkve prema međureligijskom dijalogu u svjetlu (poslije)koncilskog naučavanja. Zatim ukazuje na glavne odrednice katoličkog pristupa međukulturalnom dijalogu, osobito u obrazovanju. Naposljetku se podrobnije osvrće na mjesto koje međureligijski i međukulturalni dijalog imaju u Kurikulumu Katoličkog školskog vjeronauka u Hrvatskoj, kao i na važnost koja se općenito pridaje dijalogu u hrvatskoj religijskoj pedagogiji. U radu se naglašava kako međureligijski i međukulturalni dijalog zajedno sa srodnim nastavnim sadržajima učenicima omogućuje obuhvatnije upoznavanje s drugim religijskim i kulturalnim tradicijama, proširuje njihove misaone i duhovne horizonte, otvara ih i uči poštivanju različitosti, razvija u njima osjećaj za kulturu susreta i dijaloga te ih priprema da postanu odgovorni vjernici i građani. Autor zaključuje kako su naučavanje Katoličke Crkve i istraživanja katoličke teologije na području međureligijskog i međukulturalnog dijaloga veoma bogati i nadahnjujući ne samo za religijski odgoj i obrazovanje nego za obrazovanje i za društvo u cjelini.

Ključne riječi: međureligijski dijalog, međukulturalni dijalog, religijsko obrazovanje, katolički vjeronauk, identitet, suživot.

UVOD

Današnji globalni svijet prožet je pluralizmom civilizacija, kultura i religija, koje se sve češće susreću, međusobno prožimlju i žive zajedno. U ovoj planetarnoj eri čovječanstva međureligijski dijalog postao je stoga znak vremena, koji pred Crkvom postavlja mnoge teo-

loške i pastoralne izazove te ujedno traži nove paradigme svjedočenja i prenošenja kršćanske vjere.¹ Zbog multikulturalnog obilježja koje poprimaju mnoge zemlje i društva diljem svijeta, uz međureligijski dijalog sve se učestalije povezuje i međukulturalni dijalog. To je posebno slučaj u Europi, koja je posljednjih nekoliko desetljeća suočena sa sve izražajnijim religijskim, kulturalnim i svjetonazorskim pluralizmom, te u kojoj suživot između domaćeg stanovništva i sve brojnijih doseljenika drugih kulturalnih i civilizacijskih podrijetla nameće puno društveno-političkih i ekonomskih pitanja, ali i nezaobilazne identitetske i ljudske izazove.² Dok kršćanski identitet Europe pomalo iščezava, raširuju se, s jedne strane, drugi religijski utjecaji, ponajprije islama i alternativnih oblika religioznosti, a, s druge strane, rastu ateizam, agnosticizam i vjerski indiferentizam.³

Ove religijske, kulturalne i svjetonazorske promjene u multikulturalnoj Europi predstavljaju također veliki izazov za obrazovanje općenito, pa tako i za religijsko obrazovanje, koje je sve više pozvano uključivati međureligijske i međukulturalne sadržaje te kod učenika usađivati duh otvorenosti i dijaloga. Hrvatsko društvo, premda je nacionalno homogeno i većinski katoličko, posjeduje svoja vlastita multikulturalna i multikonfesionalna obilježja, koja se prije svega očituju kroz, ponekad višestoljetnu, prisutnost nacionalnih manjina. Međutim, s obzirom da posljednjih godina u Republici Hrvatskoj boravi sve više stranih radnika podrijetlom iz azijskih ili afričkih zemalja, a neki će se među njima vjerojatno trajnije nastaniti i osnivati svoje obitelji, međureligijski i međukulturalni dijalog postajat će aktualna tema kako za hrvatsko društvo u cjelini, tako i za područje odgoja i obrazovanja, ali i za pastoralno djelovanje Crkve.

U ovom radu željeli bismo istaknuti i vrednovati sve veću važnost međureligijskog i međukulturalnog dijaloga upravo u religijskom obrazovanju, naročito u konfesionalnom vjeronauku. U tu svrhu, rad je podijeljen u tri dijela. Najprije ćemo pružiti jedan opći

¹ Usp. Claude Geffré, *De Babel à Pentecôte. Essais de théologie interreligieuse*, Éditions du Cerf, Paris, 2006., 15-25; Evelina Orteza y Miranda, Religious pluralism and the paradigm, u: Kath Engebretson – Marian de Souza – Gloria Durka – Liam Gearon (ur.), *International Handbook of Inter-religious education*, Springer, London, 2010, 5-24.

² Usp. Nenad Malović – Kristina Vujica, Multicultural society as a challenge for a coexistence in Europe, u: *Religions*, (2021) 12, 615. <https://doi.org/10.3390/rel12080615> (pristupljeno 25. lipnja 2022.); Jean-François Petit, Unitas multiplex. Dialogue interculturel, interreligieux, interconvictionnel en Europe, u: *Topologic. Rivista Internazionale di Scienze Filosofiche, Pedagogiche e Sociali*, (2016.) 19, 122-127.

³ Usp. Grace Davie, *Religija u suvremenoj Europi. Mutacija sjećanja*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2005., osobito 21-40.

pregled stava Katoličke Crkve prema međureligijskom dijalogu u svjetlu koncilskog i poslijekoncilskog naučavanja. U drugom ćemo dijelu istaknuti glavne značajke katoličkog pristupa međukulturalnom dijalogu, posebice na području katoličkoga i šireg obrazovanja. U zadnjem dijelu detaljnije ćemo se osvrnuti na mjesto koje međureligijski i međukulturalni dijalog imaju u novom Kurikulu Katoličkog vjeronauka za osnovne škole i gimnazije u Republici Hrvatskoj, kao i na važnost koja se općenito pridaje dijalogu u hrvatskoj religijskoj pedagogiji. Središnja teza ovog rada je da međureligijski i međukulturalni dijalog čine vrlo važnu sastavnicu suvremenoga obrazovanja, ovdje konkretno religijskog obrazovanja i katoličkog vjeronauka, no, isto tako, da naučavanje Katoličke Crkve o ovoj tematici može biti vrlo poticajno kako za proširivanje intelektualnih obzorja i rasta u vjeri samih učenika, tako i za njihovu formaciju za dijaloško življenje vjere u religijskom, kulturalnom i svjetonazorskom pluralnom društvu, kakvo sve više postaje i hrvatsko društvo. Ovaj bi rad želio također pružiti jednu osnovnu teološku, doktrinarnu i misaonu podlogu, koja bi vjeroučiteljima mogla biti korisna u njihovom nastavničkom djelovanju vezanom za ovu temu.

1. OPREDIJELJENOST KATOLIČKE CRKVE ZA MEĐURELIGIJSKI DIJALOG

Od Drugoga vatikanskog koncila (1962. - 1965.) naovamo međureligijski je dijalog, uz ekumenski dijalog, premda na drukčijoj razini, sastavni dio službenog naučavanja Katoličke Crkve.⁴ Naime, nakon dugih stoljeća rimokatoličkog ekleziocentrizma i religijskog ekskluzivizma, Katolička Crkva je na Drugome vatikanskom koncilu učinila epohalni dijaloški preokret kojim je, između ostaloga, priznala legitimitet drugih crkvenih tradicija, ali i pozitivne moralne i duhovne vrijednosti prisutne u drugim religijama. Ovaj preokret potaknut će razvoj nove ekumenske teologije, kao i jedne nove teološke grane, nazvane teologijom religija. Ova potonja ozbiljno će uvažiti stvarnost religijskog pluralizma i istražiti ulogu drugih religija u ljudskoj povijesti i povijesti spasenja.⁵

⁴ Cjelovitiji pregled ove tematike vidi u: Tomislav Kovač, Međureligijski i međukulturalni dijalog u naučavanju Katoličke crkve, u: Adolf Polegubić (ur.), *Crkva u multikulturalnoj i multireligijskoj Bosni i Hercegovini. Zbornik radova Godišnjeg pastoralnog skupa, Sarajevo, 24.-28. rujna 2018.*, Hrvatski dušobrižnički ured – Kroatenseelsorge in Deutschland, Frankfurt am Main, 2019., 9-58.

⁵ O temeljnim postavkama i razvoju katoličke teologije religija vidi u: Nikola Bižaca, *Ogledi iz teologije religija*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2008.; Claude Geffré,

1.1. Koncilski dijaloški obrat prema drugim religijama

Dijaloški obrat Drugoga vatikanskog koncila popratila je i na neki način anticipirala nastupna enciklika *Ecclesiam suam* svetog pape Pavla VI. (1963. - 1978.), koja je većim dijelom posvećena upravo dijalogu kao sastavnom dijelu evangelizacijskog poslanja Crkve u suvremenom svijetu.⁶ Za Pavla VI. dijalog nije neka proizvoljna odluka ili metoda djelovanja među ostalima, nego je puno više od toga: „dijalog je evangelizacija” (usp. ES 66) i nezaobilazno sredstvo kojim Crkva izražava svoju bit: „Crkva mora stupiti u dijalog sa cijelim svijetom u kojem živi. Tome će ona sama postati riječ, poruka i razgovor” (ES 67). Osim što je to prvi put da Katolička Crkva posvećuje jedan dokument dijalogu, originalnost ove enciklike je također u tome što Pavao VI. dijalogu pripisuje jedno *teološko utemeljenje*: svoje ishodište dijalog nalazi u komunikacijskoj naravi Trojedinoga Boga i same Božje objave, a svojim dijalogom sa svijetom Crkva nastavlja onaj „dijalog spasenja” (*colloquium salutis*) koji je Bog prvi započeo, objavljujući se u ljudskoj povijesti (usp. ES 72-79). Upravo iz ovog teološkog izvorišta Crkva želi razgovarati sa svima i ne isključuje nijednog sugovornika (usp. ES 96-97). Pavao VI. u toj enciklici ističe tri koncentrična kruga dijaloga, s različitim adresatima i ciljevima. Prvi (ili izvanjski) krug dijaloga dijalog je *sa cijelim čovječanstvom*, uključujući i ateiste, a cilj mu je učvršćivanje mira i zajedništva među ljudima i narodima (usp. ES 100-109). Drugi (srednji) krug odnosi se na dijalog s „onima koji u Boga vjeruju”, tj. s *pripadnicima drugih religijskih tradicija*, ponajprije sa Židovima i muslimanima, koji su po monoteističkoj naravi svoje vjere najbliži Crkvi; zatim sa sljedbenicima tradicionalnih religija Afrike i drugih kontinenata te velikih azijskih religija: zajedno sa svima njima Crkva je spremna „braniti i promicati ideale vjerske slobode, bratstva među ljudima (*fraternitatis humanae*), prave kulture, društvene dobrotvornosti i društvenog reda” (usp. ES 110-111). Treći (središnji i najuži) krug dijaloga je *dijalog među kršćanima*, koji podrazumijeva ekumenski dijalog, a posebno dijalog među vjernicima unutar same Katoličke Crkve, poradi jačanja crkvenog jedinstva, kršćanske vjere i ljubavi (usp. ES 112-119). Ova tri kruga usko su poveze-

Prema novoj teologiji religija, u: Rosino Gibellini (ur.), *Teološke perspektive za XXI. stoljeće*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2006., 369-377; Jacques Dupuis, *Toward a christian theology of religious pluralism*, Orbis books, Maryknoll (NY), 1997.

⁶ Usp. Pavao VI., *Ecclesiam suam. Enciklika o putovima kojima Katolička crkva treba da izvršuje u naše doba svoju zadaću* (6. VIII. 1964.), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1979. (dalje: ES).

na i međusobno se nadopunjuju, no, isto tako, pružaju vrlo korisnu kategorizaciju dijaloških adresata Crkve koja će postati mjerodavna u kasnijim crkvenim dokumentima i za katolički pristup dijalogu.

Dijalog (*colloquium, dialogo*) i zajedništvo (*communio*) dvije su riječi vodilje koje vjerojatno najbolje opisuju duh i nakanu Drugoga vatikanskog koncila: dijalog i zajedništvo prije svega unutar Rimokatoličke Crkve (kao preduvjet svakom dijalogu i zajedništvu s drugima), dijalog i zajedništvo s drugim kršćanima i sa sljedbenicima drugih religija, najprije s monoteistima pa s ostalima, napokon, dijalog i zajedništvo sa svim ljudima dobre volje.⁷ Štoviše, na Koncilu Katolička Crkva sebe definira kao svojevrsan sakrament zajedništva između Boga i ljudi i ljudi među sobom. Tako u dogmatskoj konstituciji *Lumen gentium* čitamo da je „Crkva u Kristu na neki način kao sakrament odnosno znak i sredstvo najprisnijega sjedinjenja s Bogom i jedinstva cijeloga ljudskog roda”.⁸ Sličnu misao nalazimo i u paradigmatskoj deklaraciji *Nostra aetate*, u kojoj piše da je zadaća Crkve promicati „jedinstvo i ljubav među ljudima i narodima” i da u tu svrhu „ona [Crkva] prije svega svraća pozornost na ono što je ljudima zajedničko i što ih vodi k međusobnom zajedništvu”.⁹ To će reći da se osim u navještaju univerzalnog Kristova spasenja, bitna dimenzija poslanja Crkve nalazi i u promicanju „jedinstva i ljubavi”, odnosno zajedništva među ljudima, čemu posebno služe ekumenski i međureligijski dijalog.

Želeći progovoriti svim ljudima, Crkva na Koncilu drugim religijama ne pristupa na doktrinarnoj, nego na antropološkoj i egzistencijalnoj razini: religije oduvijek imaju važnu ulogu u svakoj kulturi te svaka religija na svoj način nastoji odgovoriti na temeljna pitanja vezana uz smisao ljudskog života i ukazati na put spasenja (usp. NA 1-2). U toj perspektivi Koncil se, u različitim dokumentima, pozitivno izjašnjava o nekršćanskim religijama. U njima prepoznaje i priznaje djelotvornu prisutnost „sjemenki Riječi”¹⁰, „elemente istine

⁷ Usp. Joachim Schmiedl, Dijalog – ključna riječ postkoncilskog zamaha, u: George Augustin – Sonja Sailer-Pfister – Klaus Vellguth (prir.), *Kršćanstvo u dijalogu. Perspektive kršćanskog identiteta u pluralnom društvu*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2020., 43-52; Ivan Šarčević, *Dijalog iz vjere*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2021., 187-213.

⁸ Drugi vatikanski koncil, *Lumen gentium. Dogmatska konstitucija o Crkvi* (21. XI. 1964.), u: *Dokumenti*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2008., br. 1 (dalje: LG).

⁹ Drugi vatikanski koncil, *Nostra aetate. Deklaracija o odnosu Crkve prema nekršćanskim religijama* (28. X. 1965.), u: *Dokumenti*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2008., br. 1,1 (dalje: NA).

¹⁰ Drugi vatikanski koncil, *Ad gentes. Dekret o misijskoj djelatnosti Crkve* (7. XII. 1965.), u: *Dokumenti*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2008., br. 16,6 (dalje AG).

i milosti” (AG 9,2), „kllice askeze i kontemplacije” (AG 18,2), „dobre i istinite” stvari (LG 16) koje „po Božjoj providnosti one posjeduju”¹¹, „dragocjene i čovječne elemente”¹² itd. Unatoč tome, priznavanje duhovnih i moralnih vrijednosti u drugim religijama ne lišava Crkvu i kršćane daljnje svjedočenja i naviještanja kršćanske vjere. Dijalog i navještaj ostaju najuže povezani, iako nisu uvjet jedan drugome. To nedvosmisleno ističe ovaj ključan odlomak deklaracije *Nostra aetate*: „Katolička Crkva ne odbacuje ništa što u tim religijama ima istinita i sveta. S iskrenim poštovanjem promatra te načine življenja i djelovanja, zapovijedi i nauke koji, premda se u mnogome razlikuju od onoga što ona sama drži i predlaže, ipak nerijetko izražavaju zraku one Istine koja prosvjetljuje sve ljude. No ona bez prekida naviješta i dužna je naviještati Krista, ‘koji je put i istina i život’ (Iv 14,6), u kojemu ljudi nalaze puninu religioznoga života i u kojemu je Bog sve sa sobom pomirio” (NA 2,2).

Bitna pretpostavka za međureligijski dijalog je, također, poštivanje prava na slobodu vjerovanja, koje je utemeljeno u samom dostojanstvu ljudske osobe, kakvo ga donosi sama Božja objava i prepoznaje ljudski razum.¹³ Koncilska Crkva cijelo čovječanstvo poziva na ljubav i sveopće bratstvo, kojim će se odagnati svaki oblik rasne, vjerske i društvene diskriminacije (usp. NA 5); ujedno poziva na otvoreni i iskreni razgovor među svim ljudima i narodima poradi mira i zajedništva (usp. GS 92, 1 i 4). U tu svrhu Katolička Crkva u mnogim koncilskim i poslijekoncilskim dokumentima potiče da se u odgoju i obrazovanju budućih svećenika, redovnika, misionara, kateheta, laika angažiranih u Crkvi, tako i mladih ljudi, uz upoznavanje drugih crkvenih tradicija (u ekumenske svrhe), uključi i upoznavanje s drugim religijskim tradicijama i kulturama (usp. OT 16,5-6; AG 11,2 i 16,3).¹⁴

¹¹ Drugi vatikanski koncil, *Optatam totius. Dekret o odgoju i izobrazbi svećenika* (18. XI. 1965.), u: *Dokumenti*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2008., br. 16,6 (dalje: OT).

¹² Usp. Drugi vatikanski koncil, *Gaudium et spes. Pastoralna konstitucija o Crkvi u svremenom svijetu* (7. XII. 1965.), u: *Dokumenti*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2008., br. 92,4 (dalje: GS).

¹³ Usp. Drugi vatikanski koncil, *Dignitatis humanae. Deklaracija o slobodi vjerovanja* (7. XII. 1965.), u: *Dokumenti*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2008., br. 2,1.

¹⁴ Vidi također: Drugi vatikanski koncil, *Gravissimum educationis. Deklaracija o kršćanskom odgoju* (28. X. 1965.), u: *Dokumenti*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2008., br. 11,1. Više o tome: Jure Zečević Božić – Tomislav Kovač, *Odgoj, obrazovanje i formacija za ekumenski i međureligijski dijalog prema dokumentima Katoličke crkve*, u: *Bogoslovska smotra*, 91 (2021.) 4, 847-876.

Osnovne postavke ovdje iznesene jasno ukazuju da bi identitet suvremenoga katoličkog vjernika trebao u suštini biti *dijaloški identitet*, sazdan na evanđelju i naučavanju Drugoga vatikanskog koncila te otvoren izazovima današnjega svijeta, u dijalogu i suradnji sa sljedbenicima drugih vjeroispovijesti i svim ljudima dobre volje. Dijaloški identitet pretpostavlja također *dijaloški mentalitet*, koji valja njegovati i razvijati na svim područjima vjerničkog života, počevši od odnosa unutar vlastite obitelji i vjerske zajednice, pa do odnosa u školi, na radnome mjestu i u cjelokupnom društvenom životu, naročito u pluralnim društvima.

1.2. Važnost međureligijskog dijaloga u poslijekoncilskom Učiteljstvu

U svrhu promicanja upoznavanja i formacije za dijalog s drugim religijskim tradicijama, papa Pavao VI. je 19. svibnja 1964., na blagdan Duhova, osnovao Tajništvo za nekršćane (*Secretariatus pro non Christianis*). Uvidjevši sve veću važnost dijaloga i suradnje među religijama u suvremenom, sekulariziranom i sukobljenom svijetu, papa Ivan Pavao II. je 1988. godine to Tajništvo preimenovao u Papinsko vijeće za međureligijski dijalog (*Pontificium Consilium pro Dialogo Inter Religiones*) i uvrstio ga među tijela Rimske kurije. Osnovne zadaće toga Vijeća su uspostaviti dijalog sa sljedbenicima drugih religija, razvijati uzajamno upoznavanje i poštovanje, surađivati u unaprjeđivanju čovjekova dostojanstva te duhovnih i moralnih vrijednosti, brinuti se „za odgoj i obrazovanje onih koji se posvećuju dijalogu ovakve vrste”.¹⁵ Od Koncila naovamo svi najvažniji službeni dokumenti Katoličke Crkve, osobito one misijske ili evangelizacijske naravi, posvećuju jednu točku ili više njih međureligijskom dijalogu, a Papinsko vijeće za međureligijski dijalog, koje je 2022. godine preimenovano u Dikasterij za međureligijski dijalog, objavilo je posebne dokumente i priopćilo brojne prigodne poruke o ovoj temi.¹⁶

¹⁵ Ivan Pavao II., *Pastor bonus – Dobri pastir. Apostolska konstitucija o Rimskoj kuriji* (28. VI. 1988.), br. 159-162, ovdje br. 160, u: *Zakonik kanonskoga prava, proglašen vlašću pape Ivana Pavla II., s izvorima*, Glas Koncila, Zagreb, 1996., 955.

¹⁶ Usp. Pontificio Consiglio per il Dialogo Interreligioso – Francesco Gioia (ur.), *Il dialogo interreligioso nell'insegnamento ufficiale della Chiesa cattolica (1963-2013)*, Libreria editrice Vaticana, Città del Vaticano, 2013. Velik broj dokumenta, govora i poruka dostupan je na službenoj internetskoj stranici Dikasterija za međureligijski dijalog: <https://www.dicasteryinterreligious.va>. Među prvim dokumentima ovakve vrste objavljenih na hrvatskom jeziku možemo spomenuti: Sekretarijat za nekršćane, *Prema susretu religija. Sugestije za dijalog: opći dio*,

Odlučujući doprinos međureligijskom dijalog dao je sveti papa Ivan Pavao II. (1978. - 2005.). Njegova brojna apostolska putovanja u nekršćanske zemlje, srdačni odnosi s poglavarima drugih religijskih zajednica i osobito međureligijska molitva za mir koja se, na njegovu inicijativu, održala u Asizu (27. listopada 1986.), unijeli su novu dimenziju u međureligijske odnose na svjetskoj razini.¹⁷ U svojoj enciklici *Redemptoris missio* potvrdio je da je „međureligijski dijalog dio evangelizacijske misije Crkve” i opisao ga je „kao put i sredstvo upoznavanja te uzajamna obogaćivanja”.¹⁸ Naglasio je, također, da se međureligijski dijalog ne smije shvaćati u prozelitske svrhe, nego kao izraz vjerničkog poštovanja prema Božjem djelovanju u svakom čovjeku: „Dijalog ne nastaje iz taktičkih razloga ili radi probitka, nego je djelatnost koja ima vlastite razloge, potrebe, dostojanstvo: proizlazi iz duboka poštovanja prema svemu što je u čovjeku učinio Duh, koji puše gdje hoće” (RM 56). Za Ivana Pavla II. „druge religije Crkvi su pozitivan izazov: potiču je naime da otkriva i prepoznaje znakove Kristove nazočnosti i djelovanja Duha, kao i da dublje istraži svoju narav i posvjedoči cjelovitost objave, kojoj je čuvarica na dobro svijuu” (RM 56). Zato su „svi vjernici i sve kršćanske zajednice pozvani na prakticiranje dijaloga”, osobito vjernici laici koji žive među pripadnicima raznih religija (usp. RM 57).

U kontekstu religijskog pluralizma na globalnoj razini i sve češće na lokalnim razinama, dokument *Dijalog* i navještaj dijalog definira kao „uzajamnu komunikaciju” u svrhu postizanja zajedničkog cilja i međusobnog zajedništva, ili još kao „stav poštivanja i prijateljstva” koji bi trebao prožimati sve evangelizacijsko poslanje Crkve.¹⁹ Konkretnije, međureligijski dijalog definiran je kao „sveukupnost međuvjerskih odnosa, pozitivnih i korisnih, s osobama i zajednicama drugih vjera radi međusobnog upoznavanja i uza-

Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1968.; Tajništvo za nekršćane, *Stav Crkve prema sljedbenicima drugih religija*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1985. (Izvorni naslov ovog dokumenta je *Dijalog i misije*).

¹⁷ Usp. Nikola Vukoja, Duh Asiza: proročka gesta pape Ivana Pavla II., u: Ines Sabotić – Željko Tanjić – Gordan Črpić (ur.), *Ivan Pavao II.: Poslanje i djelovanje*, Glas Koncila – Institut društvenih istraživanja Ivo Pilar – Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve Hrvatske biskupske konferencije, Zagreb, 2007., 85-118.

¹⁸ Ivan Pavao II., *Redemptoris missio. Enciklika o trajnoj vrijednosti misijske naredbe* (7. XII. 1990.), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1991., br. 55 (dalje: RM).

¹⁹ Papinsko vijeće za međureligijski dijalog – Zbor za evangelizaciju naroda / Francis Arinze – Josef Tomko, *Dijalog i navještaj. Razmišljanja i upute o međuvjerskom dijalogu i o naviještanju Isusa Krista* (19.V.1991.), Misijska centrala, Sarajevo, 1992., br. 9 (dalje: DA, prema međunarodnoj kratlici koja se temelji na izvornom francuskom naslovu tog dokumenta *Dialogue et annonce*).

jamnog obogaćivanja, u poslušnosti istini i u poštovanju slobode. To uključuje kako svjedočenje tako i otkrivanje odnosnih vjerskih uvjerenja” (DA 9). Ovaj teološki i evangelizacijski vrlo poticajan dokument dijalog i navještaj promatra u neraskidivom, a opet nezamjenjivom suodnosu. Naime, za kršćanina priopćenje evanđeoske poruke spasenja i poziv na obraćenje ostaje sveta dužnost, ali se sam navještaj treba odvijati u dijalogu, poštujući slobodu savjesti i dostojanstvo druge osobe (usp. DA 10).

Zbog nepremostivih doktrinarnih razlika koje religije neminovno imaju među sobom, papa Benedikt XVI. (2005. - 2013.) bio je dosta sumnjičav prema stvarnim mogućnostima međureligijskog dijaloga, barem na dubljoj teološkoj razini. Iz tog razloga, radije je stavljao naglasak na dijalog između kultura i civilizacija utemeljen na racionalnim i univerzalnim vrijednostima, u čijem bi središtu bili dostojanstvo, sloboda i temeljna prava ljudske osobe.²⁰ Unatoč tome Benedikt XVI. dao je vlastiti doprinos međureligijskom dijalogu, unoseći u njega veću intelektualnu rigoroznost, naročito ističući nužnu usklađenost između vjere i razuma, kako zbog prevencije od fundamentalizma i nasilja, tako i zbog izbjegavanja svake ideološke manipulacije religijom.²¹ Međutim, suočen sa sve većom prisutnošću islama u svijetu, posebice u Europi, riječi koje je izgovorio za vrijeme XX. Svjetskog dana mladih u Kölnu (18. - 21. kolovoza 2005.) ostaju vrlo aktualne: „Međureligijski i međukulturalni dijalog između kršćana i muslimana ne može se svesti na prolaznu odluku. On je ustvari životna nužnost, o kojoj velikim dijelom ovisi naša budućnost.”²²

Jedan noviji dokument Papinskog vijeća za međureligijski dijalog, naslovljen *Dijalog u Istini i ljubavi*, pruža veoma korisne pastoralne smjernice za međureligijski dijalog namijenjene prije svega Biskupskim konferencijama diljem svijeta, kako bi ih one prilagodile vlastitim društvenim i pastoralnim potrebama.²³ Posebna je

²⁰ Usp. Pismo Benedikta XVI. talijanskom filozofu i senatoru Marcellu Peri objavljeno u knjizi: Marcello Pera, *Zašto se trebamo zvati kršćanima. Liberalizam, Europa, etika*, Verbum, Split, 2009., 15-16; Samir Khalil Samir, *Kad se civilizacije susreću: kako Joseph Ratzinger vidi islam*, u: *Obnovljeni život*, 61 (2006.) 3, 367 i 369-370.

²¹ Usp. Benedikt XVI., *Caritas in Veritate – Ljubav u istini. Enciklika o cjelovitom ljudskom razvoju u ljubavi i istini* (29. VI. 2009.), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2010., br. 56.

²² XXe JMJ à Cologne. *Cultiver l'espérance entre chrétiens et musulmans* (20 aout 2005), u: *La Documentation catholique*, (2005.) br. 2343, 901-902.

²³ Usp. Pontifical Council for Interreligious Dialogue, *Dialogue in Truth and Charity. Pastoral Orientations for Interreligious Dialogue* (19. V. 2014.), Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano, 2014.

pozornost posvećena odgoju mladih za međureligijsku suradnju (br. 72-76). Tako se ističe kako obrazovne ustanove, bilo javne, bilo privatne ili katoličke, trebaju poticati „međusobno razumijevanje i mirni suživot između religija” (br. 72). U skladu s misijskim poslanjem Crkve i vodeći računa o lokalnom kontekstu, „katoličke škole trebaju omogućiti stjecanje osnovnih spoznaja o vjеровanjima i praksama drugih religija, pospješujući pozitivan stav prema osobama drugih religijskih tradicija, pa i izvan škole” (br. 72). Vjerski poglavari moraju voditi posebnu brigu kako se druge religije predstavljaju u školskim udžbenicima: prema različitim stupnjevima obrazovanja, potrebno je potaknuti objektivno komparativno proučavanje povijesnih i religijskih tekstova, kako bi se u obrazovanju, osobito u religijskom obrazovanju ili vjeronauku, izbjeglo negativno, stereotipno i zlonamjerno prikazivanje vjеровanja i praksi drugih religija (usp. br. 74). Važnu ulogu igraju također katolička i druga sveučilišta, jer mogu „pružiti intelektualni kapital koji proširuje i produbljuje znanje o drugim religijama i proučavati pitanja koja se odnose na prošle ili sadašnje međureligijske sukobe, kao i na načine zajedničkog promicanja mira” (br. 75).

Međureligijski dijalog zauzima, također, jako važno mjesto u pontifikatu pape Franje (od 2013.), napose kao „nužan uvjet za mir u svijetu” i doprinos ostvarivanju socijalne pravednosti.²⁴ Socijalna dimenzija međureligijskog dijaloga posebno je istaknuta u zadnjem poglavlju enciklike *Fratelli tutti*, u kojem papa Franjo poziva sljedbenike svih religija da daju svoj doprinos izgradnji sveopćeg bratstva među ljudima i promicanju društvene pravednosti, što uključuje zalaganje za siromašne, odbačene i marginalizirane, odbacivanje diskriminacije, nasilja i mržnje u ime religije i politike, zaštitu ljudskog dostojanstva i slobode, osobito slobode vjеровanja u zemljama u kojima je ugrožena, itd.²⁵ Ponavljajući riječi glasovite *Deklaracije o ljudskom bratstvu za mir u svijetu i zajednički suživot*, koju je zajedno s velikom imamom kairskog Sveučilišta Al-Azhara Ahmedom al-Tayyebom, potpisao u Abu Dhabiju 4. veljače 2019. godine, papa Franjo u enciklici *Fratelli tutti* usrdno poziva na „usvajanje kulture dijaloga kao puta, zajedničke suradnje kao kodeksa ponašanja, uzajamnog razumijevanja kao metode i kriterija” (FT 285).

²⁴ Usp. Papa Franjo, *Evangelii gaudium – Radost evanđelja. Apostolska pobudnica naviještanja evanđelja u današnjem svijetu* (24. XI. 2013.), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2013., br. 250.

²⁵ Papa Franjo, *Fratelli tutti. Enciklika o bratstvu i socijalnom prijateljstvu* (3. X. 2020.), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2020., br. 271-285 (dalje: FT).

2. KATOLIČKI PRISTUP MEĐUKULTURALNOM DIJALOGU

Zbog konstantnog porasta multikulturalnosti u zapadnoeuropskim društvima posljednjih se tridesetak godina puno govori o suživotu među pripadnicima različitih kultura i, prema tome, o potrebi međukulturalnoga dijaloga.²⁶ S obzirom da religija kod mnogih neeuropskih doseljenika još uvijek ima važno identitetsko i vrijednosno značenje, osobito za useljenike iz muslimanskog svijeta, uz međukulturalni dijalog sve se češće povezuje i međureligijski dijalog, u svrhu međusobnog upoznavanja i poštivanja. Europske institucije i pojedine države izdale su izdašan broj dokumenata o toj temi.²⁷ Budući da su škola i ostale obrazovne institucije od iznimne važnosti za integraciju imigranata i pripremanju mladih ljudi za budući zajednički život, međukulturalno (interkulturalno) obrazovanje kroz korelaciju različitih školskih i fakultetskih predmeta postaje sve važniji dio suvremene pedagogije, tako i religijske

²⁶ Suvremena problematika „multikulturalizma“ sve donedavno je bila pretežito američkog, odnosno, anglo-saksonskog podrijetla, što je utjecalo na upotrebljavanu terminologiju. Iako u radovima hrvatskih autora o ovoj tematici prevladava anglosaksonski jezični utjecaj, u hrvatskom jeziku ne postoji ujednačena terminologija. Tako se uz pojam *kultura*, koji je latinskog podrijetla, ponekad koristi latinski prefiks *multi/inter* ili hrvatski prefiks *više/među*. Premda se u stručnoj literaturi češće upotrebljavaju izrazi „multikulturalizam“ (multikulturalnost, multikulturalnost, s pripadajućim pridjevima) i „interkulturalizam“ (interkulturalnost, interkulturalnost), nerijetko se također susreću izrazi „višeekulturalizam“ (višeekulturalnost) i „međukulturalizam“ (međukulturalnost), a ponekad i miješanje jednog i drugog oblika, ovisno o autorima ili sintaksi rečenice. S obzirom da se u hrvatskom teološkom rječniku udomaćio izraz „međureligijski dijalog“ (a ne „interreligijski dijalog“), autor ovog priloga opredijelio se za izraz „međukulturalni dijalog“ (umjesto „interkulturalni dijalog“). Isto tako, iako je umetnuti jezični slog *-al* pod utjecajem engleskog jezika (*cultural, intercultural, interculturality, interculturalism*) i nije nužan u hrvatskom jeziku, ipak smatramo da preciznije izražava kulturu kao opću povijesno-društvenu pojavu, dok izrazi poput „(među) kulturni dijalog“, premda su bliži pravilima hrvatskog jezika, u različitim inačicama *kulturu* mogu svesti na kulturu ponašanja ili određenu djelatnost, što ponekad dovodi do čudnih sintagmi koje promašuju složeni opseg ove tematike: primjerice „(među)kulturni dijalog“ mogao bi se razumjeti kao dijalog između kulturnih ljudi, a ne kao dijalog među pripadnicima različitih kultura, ili pojam „multikulturalizam“ neminovno podsjeća na turizam... Ujedno privilegiramo izraz „multikulturalnost“, koji u sebi sadrži dinamičnu dimenziju (stanja na terenu), umjesto pojma „multikulturalizam“, koji je prije svega političke i često ideološke naravi. Premda ta dva pojma nisu sinonimi, nerijetko se poistovjećuju.

²⁷ Usp. *Bijela knjiga o međukulturalnom dijalogu. „Živimo zajedno jednaki u dostojanstvu“*, Agencija za odgoj i obrazovanje, Zagreb, 2011.; Ružica Razum – Marija Jurišić, *Interkulturalnost i religijsko obrazovanje u europskim dokumentima i kurikulumima – Interculturality and religious education in european documents and curricula*, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Catholic Faculty of Theology, University of Zagreb, Zagreb, 2020., 9-17.

pedagogije. Međukulturalno i međureligijsko učenje često se isprepleću i međusobno nadopunjuju, postavljajući nove izazove obrazovnim programima i zahtijevajući od nastavnika međukulturalne i međureligijske kompetencije. Od tih izazova nisu izuzeti ni katoličko obrazovanje općenito ni katolički školski vjeronauk, koji na tim poljima i na temelju naučavanja Crkve mogu dati velik doprinos.²⁸

2.1. Međukulturalni dijalog u katoličkoj školi: identitet i otvorenost

S obzirom da katoličke obrazovne ustanove, kako u svijetu tako i u Zapadnoj Europi, sve češće pohađaju učenici, studenti ili osobe različitih etničkih, kulturalnih i vjerskih pripadnosti, Kongregacija za katolički odgoj je 2013. godine objavila zanimljiv i pedagoški vrlo poticajan dokument naslovljen *Odgajati za međukulturalni dijalog u katoličkoj školi*²⁹, na koji ćemo se prvenstveno osloniti u ovom dijelu rada. Ovaj dokument ističe tri pristupa religijskom i kulturalnom pluralizmu, koji prevladavaju u zapadnim društvima. Prvi je *relativistički pristup*, koji, u ime apstraktne neutralnosti i površnog shvaćanja tolerancije, sve kulture i religije poistovjećuje, a tako ih zapravo banalizira i lišava njihovih legitimnih vlastitosti (usp. OMDKŠ 22-23). Drugi pristup je *asimilacijski pristup*, koji, poradi zahtjeva za prilagođavanjem, strance primorava da se odreknu svog identiteta i kulturalnih korijena te da potpuno prihvate kulturu zemlje domaćina (usp. OMDKŠ 24-25). Iako se ova dva dominantna pristupa uglavnom predstavljaju kao pozitivna, iz katoličke perspektive i jedan i drugi su nepotpuni jer ne uvažavaju dovoljno dostojanstvo, slobodu i integritet druge osobe (usp. OMDKŠ 21). Umjesto toga, Katolička Crkva zalaže se za treći, odnosno *međukulturalni pristup*, kojim se želi – naročito u odgoju i obrazovanju – omogućiti konstruktivnu *interakciju* pripadnika različitih kultura

²⁸ Usp. Ana Thea Filipović, *U službi zrelosti vjere i rasta osoba. Katehetska i religijskopedagoška promišljanja u suvremenom kontekstu*, Zagreb, Glas Koncila, 2011., 63-71; Ana Thea Filipović, *Interkulturalizam u obrazovanju. Značenje za religijskopedagošku praksu i stjecanje kompetencija nastavnika vjeronauka*, u: *Diacovensia*, 29 (2021.) 4, 541-561; Elvi Piršl, *Odgoj i obrazovanje za interkulturalnu kompetenciju (vjero)učitelja*, u: Ružica Razum – Nenad Malović – Kristina Vujica (ur.), *Religijsko obrazovanje u interkulturalnoj Europi. Zbornik radova – Religious education in intercultural Europe. Proceedings*, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2022., 8-22.

²⁹ Usp. Kongregacija za katolički odgoj, *Odgajati za međukulturalni dijalog u katoličkoj školi. Živjeti zajedno za civilizaciju ljubavi* (28. X. 2013.), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2016. (dalje: OMDKŠ).

i religija, kako bi se u isto vrijeme poštivao i kreativno integrirao identitet drugoga, ali isto tako sačuvao vlastiti kulturološki, odnosno katolički identitet (usp. OMDKŠ 26-28). Međukulturalni pristup za koji se zalaže Katolička Crkva „temelji se na dinamičnom poimanju kulture, koje izbjegava bilo zatvorenost bilo očitovanje različitosti na stereotipne ili folklorističke načine. Međukulturalne su strategije djelotvorne kad izbjegavaju svrstavati pojedince u autonomne i zatvorene kulturalne svjetove, promičući umjesto toga sučeljavanje, dijalog i uzajamno preobražavanje, da omoguće suživot i suočavanje s možebitnim sukobima. U konačnici riječ je o stvaranju novoga međukulturalnog dijaloga koji želi ostvariti integraciju kulturâ u uzajamnom priznavanju” (OMDKŠ 28).

U tom smislu, katolički odgoj i obrazovanje bi istodobno trebali biti obilježeni *postojanošću* prema vlastitom kršćanskom identitetu i sustavu vrijednosti, kao i *otvorenošću* i *uključivošću* prema pripadnicima drugih kultura i religija. Katolički odgojni projekt za međukulturalni dijalog spomenuti dokument sažima u sedam glavnih crta: 1. *njegovati katolički identitet* i kršćansku viziju školskog odgoja nadahnutu evanđeoskim načelima; 2. *stvarati zajednička obzorja*, kojima će se u isto vrijeme potvrditi pripadnost vlastitoj kulturi i pripadnost čovječanstvu; 3. omogućiti *promišljenu otvorenost prema onome što je svesvjetsko* kako bi se razumjelo današnji svijet i međuovisnosti „planetarnog čovjeka”; 4. *formirati jake identitete* koji će biti svjesni vlastite tradicije i kulture, a ujedno biti sposobni priznati dostojanstvo drugoga i voditi dijalog; 5. *razvijati autorefleksivnost*, odnosno naviku preispitivanja vlastitih iskustava i ponašanja u svrhu posvješćivanja sebe i kognitivnog izlaska iz sebe; 6. *poštivati i razumijevati vrednote drugih kultura i religija* kako bi se učilo dijalogizirati i međusobno potvrđivati opće vrijednosti kao što su solidarnost, tolerancija i sloboda; 7. *odgajati za sudjelovanje i odgovornost* u društvenoj i vjerničkoj zajednici (usp. OMDKŠ 63).

2.2. Škola kao „laboratorij međukulture”

U međukulturalnim kontekstima *integracija*, *interakcija* i *priznavanje drugoga* čine stoga tri temeljna usmjerenja katoličke škole i svih koji u njoj sudjeluju (usp. OMDKŠ 78). To predstavlja velike izazove kako za učenike i nastavnike škole, tako i za društvo koje su svi pozvani izgrađivati. Stavljajući *čovječnost* i *relacionalnost* u središtu odgoja i obrazovanja (usp. OMDKŠ 37, 39, 42, 80 i dr.), katoličko obrazovanje želi pridonijeti promicanju „cjelovitog humanizma”, koji u sebi uključuje temeljne vrijednosti kao što su poštivanje ljudskog

života, sloboda, kritičko mišljenje, vjera, dijalog, promicanje dobra i istine (usp. OMDKŠ 72). Međutim, obrazovanje se ne temelji samo na teoretskom ili pasivnom znanju nego i na životnom iskustvu, počevši od življene kulturalne i svjetonazorske različitosti koja već postoji u razredima i školi, tako da se i sama škola – kao mjesto susreta, sudjelovanja i dijaloga – može smatrati „prostorom suživota različitosti” ili „istinskim laboratorijem međukulture koja se više živi nego proklamira” (OMDKŠ 58). Dokument *Odgajati za međukulturalni dijalog u katoličkoj školi* to izražava na lijep način: „Otvorenost pluralizmu i različitostima neizostavni je uvjet za suradnju. Iskustvo pokazuje da katolička škola zna susretati, poštivati i vrednovati razne kulture. Ljubav prema muškarcu i ženi je, neizbježno, i ljubav prema njihov kulturi. Katolička je škola po samome svom pozivu međukulturalna” (OMDKŠ 61).

Među različitim sadržajima katoličke škole „važno se mjesto daje upoznavanju raznih kultura, u nastojanju da se olakša susret i sučeljavanje brojnih mišljenja” (OMDKŠ 66). Pritom je neophodna interdisciplinarnost u pristupu obrazovanju i suradnja između različitih školskih predmeta (usp. OMDKŠ 67-69). To je posebno važno za školsko poučavanje „katoličke religije” (konfesionalni katolički vjeronauk), čije je glavna zadaća učenicima prenositi „znanje o identitetu kršćanstva i kršćanskog života”, za razliku od kateheze, koja je ponajprije usmjerena na upoznavanje i sazrijevanje u kršćanskoj vjeri (usp. OMDKŠ 74). Otvarajući učenike velikim pitanjima o istini i dobru te povezujući teologiju, filozofiju i druge znanosti poštujući njihove uzajamne autonomije, poučavanje „katoličke religije” ili vjeroispovijesti u školi ima za cilj „proširiti prostore racionalnosti” i povezati religijsku dimenziju čovjeka s kulturalnom stvarnošću, pridonoseći tako cjelovitoj formaciji osobe i omogućujući da se „znanje preobrazi u mudrost života” (OMDKŠ 74). Ukoliko je otvoreno interdisciplinarnom i međukulturalnom dijalogu, konfesionalno poučavanje religije ne bi trebalo predstavljati nikakav problem. Naprotiv, samo polazeći od čvrstih uporišta vlastitog, ovdje katoličkog, identiteta učinkovitije se može razumijevati i dijalogizirati s pripadnicima drugih religijskih i kulturalnih horizonata, koji također drže do svog identiteta i na njemu temelju svoje odnose s drugima (usp. OMDKŠ 75).

Napokon, svjestan međukulturalnih napetosti koje mogu postojati u različitim školskim i društvenim kontekstima, dokument *Odgajati za međukulturalni dijalog u katoličkoj školi* snažno ističe dijaloški potencijal kršćanstva i ulogu kršćana u nadilaženju antagonizama i stvaranju preduvjeta za konstruktivan suživot

u multikulturalnom društvu, što predstavlja jedan od glavnih izazova današnjice: „Današnji kulturalni tijek predstavlja očite znakove kolebanja između dijaloga i sučeljavanja. Doprinos kršćana upravo se u takvoj krizi usmjerenja pojavljuje kao neizostavni čimbenik. Od temeljne je dakle važnosti da katolička religija sa svoje strane bude nadahnjujući znak dijaloga, jer se doista može tvrditi da kršćanska poruka nikad nije bila tako univerzalna i ključna kao danas” (OMDKŠ 71).³⁰

Na sličnom tragu ide i nedavno objavljeni Naputak Kongregacije za katolički odgoj o *Identitetu katoličke škole za kulturu dijaloga*.³¹ Ističući važnost svjedočenja kršćanske vjere, dokument poziva odgojitelje da učenike otvaraju širokom spektru znanja, uključujući upoznavanje s drugim kulturalnim izričajima (usp. IKŠKD 27 i 29). Dokument posebno podsjeća na tri temeljna usmjerenja koja predlaže papa Franjo u promicanju dijaloga: *dužnost očuvanja identiteta, hrabrost prihvaćanja drugačijega i iskrena ljudska nakana* (usp. IKŠKD 30). Isto tako, dokument se nadovezuje na Globalni odgojni savez, za koji se zalaže papa Franjo, a kojemu je cilj – suradnjom vjerskih i civilnih obrazovnih ustanova, obitelji i svih uključenih osoba – mlade ljude formirati za kulturu mira, inkluzivnih odnosa i međusobnog poštovanja u svrhu izgradnje pravednijeg, solidarnijeg i bratskog društva, što je osobito važno u jednom svijetu koji je sve više prožet podjelama i sukobima (usp. IKŠKD 33-36).³²

Opće postavke ovdje iznesene o dijaloškoj i međukulturalnoj dimenziji katoličke škole, koja je utemeljena na susretu i konstruktivnom odnosu s drugim i drukčijima, izražavaju službena razmišljanja Katoličke Crkve o tim pitanjima. Takva razmišljanja Crkvenog učiteljstva značajna su i mjerodavna za katoličko obrazovanje općenito, osobito za religijsko obrazovanje, odnosno katolički vjeronauk.

³⁰ Inovativan primjer dijaloškog doprinosa katoličke škole u multikulturalnom kontekstu vidi u: Lieven Boeve, *L'identité par le dialogue dans la différence. Comment le „projet de l'école catholique du dialogue” mène à la redécouverte de la voix chrétienne*, u: *Chemins de dialogue*, (2021.) 57, 137-159.

³¹ Usp. Kongregacija za katolički odgoj, *Identitet katoličke škole za kulturu dijaloga* (25. I. 2022.), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2022. (dalje: IKŠKD).

³² Usp. Martha Seide, *Pour une culture du dialogue dans un monde en conflit. Le rôle de l'école catholique*, u: *Educatio catholica*, 8 (2022.) 2-3, 187-199. Na tu temu, vidi također: Klara Čavar – Vikica Vujica, *Odgoj za dijalog kao preduvjet mira. Kršćanska perspektiva odgoja za dijalog*, u: *Magistra Jadertina*, (2018.) 13, 51-67.

3. MEĐURELIGIJSKI I MEĐUKULTURALNI DIJALOG U KATOLIČKOM VJERONAUKU U HRVATSKOJ

Iako je u Republici Hrvatskoj nastava školskog vjeronauka konfesionalne naravi, može se tvrditi da je sadržaj katoličkog vjeronauka otvoren prema ekumenskim, međureligijskim i međukulturalnim temama i da je dijaloški usmjeren. Ovo je vrlo važno zbog specifičnog zemljopisnog položaja Hrvatske, koja se nalazi na raskrižju zapadne, srednje, istočne i južne Europe, te koja je tijekom svoje povijesti obilježena različitim vjerskim i kulturalnim utjecajima: većim dijelom katoličanstvom, ali također pravoslavljem, protestantizmom, židovstvom, islamom kao i drugim vjerovanjima i svjetonazorima.³³ Ova vjerska i kulturalna različitost ponajviše se očituje u prisutnosti nacionalnih manjina u Hrvatskoj. Premda je velika većina njezinog stanovništva hrvatske narodnosti (91,63 % prema Popisu stanovništva iz 2021. godine), Republika Hrvatska službeno broji dvadeset i dvije nacionalne manjine (240 079 pripadnika ili 6,21 % ukupnog stanovništva), čija su prava garantirana Ustavom.³⁴ Isto tako, osim Katoličke Crkve i većinski katolički deklariranog stanovništva (86,28 % prema Popisu stanovništva iz 2011. godine; 78,97 % prema Popisu stanovništva iz 2021. godine), u Hrvatskoj su službeno registrirane i djeluju još pedeset i dvije vjerske zajednice, od kojih devetnaest ima sklopljene ugovore s Vladom Republike Hrvatske.³⁵

U javnosti se često ističe kako su zakonske regulative i odnosi između hrvatske države, nacionalnih manjina i vjerskih zajednica u pravilu vrlo dobri i da mogu poslužiti kao primjer mnogim drugim zemljama u Europi i regiji. Ova etnička, kulturalna i vjerska različitost Hrvatske uspostavila se postupno, tijekom nekoliko sto-

³³ Raznoliki i složeni geografski, povijesni, društveno-kulturalni i religiozni kontekst u kojem djeluje Crkva na ovim prostorima Europe dobro je opisan u dokumentu: Biskupi Jugoslavije, *Radosno naviještanje evanđelja i odgoj u vjeri. Temeljne smjernice o obnovi religioznog odgoja i kateheze* (21. IX. 1983.), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, ²1992., br. 14.

³⁴ Vidi internetsku stranicu Ureda Vlade Republike Hrvatske za ljudska prava i prava nacionalnih manjina: <https://pravamanjina.gov.hr> (pristupljeno 25. studenoga 2022.).

³⁵ Usp. Šime Jerčić, Djelovanje Ureda komisije za odnose s vjerskim zajednicama Vlade Republike Hrvatske, u: *Nova prisutnost*, 16 (2018.) 1, 169-170. Vidi također: Tomislav Kovač, Interreligious dialogue in Croatia, u: *Bogoslovska smotra*, 91 (2021.) 5, osobito 986-991; Ankica Marinović Bobinac – Dinka Marinović Jerolimov, *Vjerske zajednice u Hrvatskoj. Kratka povijest, vjerovanje, obredi, hijerarhija, organizacija, članstvo, tradicija, običaji i blagdani*, Udruga za vjersku slobodu u RH – Prometej, Zagreb, 2008.

ljeća, doseljavanjem novog stanovništva pretežito zbog ekonomskih ili ratnih razloga u ovaj dio Europe. Danas ova različitost čini prirodnu sastavnicu hrvatskog društva, u kojem su nacionalne manjine i vjerske zajednice uglavnom vrlo dobro integrirane, katkad i posve asimilirane, što je velika razlika u usporedbi s imigrantskim stanovništvom koje se posljednjih desetljeća doselilo i još se doseljava u Europu, a koje često nosi postkolonijalne frustracije i određeni resantiman prema zapadnoj civilizaciji općenito. To je jedan od razloga zašto se na etničku, kulturalnu i vjersku različitost svojstvenoj Hrvatskoj može gledati kao na bogatstvo te veliki ljudski i društveni potencijal.³⁶ Upravo zato je poželjno takvo bogatstvo na odgovarajući način vrednovati i konstruktivno uključivati u sve pore društva, počevši od obrazovnog sustava, pa tako i vjeronauka. U tom smislu, interkulturalni odgoj i obrazovanje koje se posljednjih godina sve više promiče i u hrvatskom školstvu, nužno mora voditi računa o nacionalnim i vjerskim manjinama prisutnima u Hrvatskoj. Te manjine predstavljaju također izazov za pastoralno djelovanje Crkve u suvremenom hrvatskom društvu, kao i za razvijanje dijaloške dimenzije katoličkog vjeronauka. U tom pogledu, religijsko obrazovanje u širem smislu može itekako pridonijeti ostvarivanju međukulturalnog dijaloga u konkretnom hrvatskom kontekstu.³⁷

3.1. Međureligijska i dijaloška otvorenost Katoličkog vjeronauka prema novom Kurikulumu

Nastava Katoličkog vjeronauka u osnovnim školama i gimnazijama u Republici Hrvatskoj regulirana je novim Kurikulumom, koji je donesen 25. siječnja 2019.³⁸ U svrsi i opisu predmeta dotični Kurikulum ističe kako, osim što cjelovitijeg upoznavanja s temeljnim sadržajima kršćanskog nauka i katoličke vjere, jedna od uloga kato-

³⁶ Kao dobar primjer može se spomenuti interdisciplinarni znanstveno-stručni skup s međunarodnim sudjelovanjem *Međureligijski i međukulturalni dijalog: pozitivno iskustvo Hrvatske u europskom kontekstu*, koji se održao u Zagrebu 21. studenoga 2017., u organizaciji Ministarstva kulture RH i Hrvatskog povjerenstva za UNESCO te u suorganizaciji Katoličkoga bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Hrvatskoga katoličkog sveučilišta, Sveučilišta u Zagrebu, Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, pod pokroviteljstvom Vlade Republike Hrvatske. Izvješće toga skupa obavljeno je u *Bogoslovskoj smotri*, 88 (2018.) 1, 223-233.

³⁷ Usp. Ružica Razum – Marija Jurišić – Tomislav Šegina, Religijska dimenzija interkulturalnog obrazovanja: doprinos katoličkog vjeronauka interkulturalnom obrazovanju, u: *Crkva u svijetu*, 56 (2021.) 4, 593-596.

³⁸ Ministarstvo znanosti i obrazovanja, *Kurikulum nastavnog predmeta Katolički vjeronauk za osnovne škole i gimnazije u Republici Hrvatskoj*, u: *Narodne novine*, 10/2019., 296-339.

ličkog vjeronauka je da učenici steknu također znanje i razumijevanje „odnosa i nauka Katoličke Crkve prema drugim konfesijama, religijama i svjetonazorima”.³⁹ U tom smislu, prema Kurikulumu, „Katolički vjeronauk ekumenski je i dijaloški vrlo otvoren po svom odgojno-obrazovnom pristupu, sadržajima i ciljevima. Zadaća mu je učenike odgajati za istinski ekumenizam i poštovanje prema pripadnicima drugih kršćanskih Crkva i zajednica te za iskreni dijalog i suživot s pripadnicima različitih religija i svjetonazora, poštujući njihova uvjerenja, stavove i tradicije”.⁴⁰ Sukladno tome, među odgojno-obrazovnim ciljevima učenja i poučavanja Kurikulum navodi kako Katolički vjeronauk treba omogućiti da svaki učenik „poznaje temeljna obilježja različitih religija, konfesija i svjetonazora te promiče razumijevanje i poštovanje drukčijih razmišljanja, stavova, tradicija i životnih odluka”.⁴¹

Osim toga, u skladu s općim ciljevima „demokratske i humane škole” koja teži k što cjelovitijem (intelektualnom, moralnom, duhovnom) odgoju ljudske osobe pred izazovima suvremenoga svijeta i društva, „Katolički vjeronauk [...], u svjetlu katoličke vjere, omogućava učenicima argumentirano i kritičko promišljanje i stjecanje spoznaja o čovjeku i svijetu te razvijanje i izgradnju vjerskih stavova i vrednota, etičko-moralne svijesti i savjesti, moralnih načela i vrijednosti kao što su sloboda, odgovornost, pravednost, solidarnost, poduzetnost, snošljivost, dijalog i drugo. Vjeronauk time daje vrijedan prilog humaniziranju škole i odgoju učenika za solidarni humanizam i izgradnju ‘civilizacije ljubavi’.”⁴² Isto tako, Katolički vjeronauk želi ući u „aktivan susret i dijalog s kulturom, odnosno kulturama današnjega svijeta. [...] Učenicima se omogućuje upoznavanje, stjecanje, čuvanje i razvijanje vlastitoga vjerskoga, kulturnoga i nacionalnoga identiteta te poznavanje i poštivanje identiteta drugih pojedinaca i skupina, promičući istodobno međukulturalni dijalog i suradnju u suvremenome pluralističkom društvu i globaliziranome svijetu”.⁴³ U tu svrhu, Kurikulum naglašava interdisciplinarno obilježje Katoličkog vjeronauka, osobito kroz međupredmetnu suradnju s drugim društveno-humanističkim područjima (Povijest, Priroda i društvo, Filozofija, Sociologija, Politika i gospodarstvo, Psihologija, suradnja s drugim izbornim predmetima kao što su Etika, Pravoslavlje i Islamski vjeronauk), ali također s drugim područjima

³⁹ *Isto*, 296, stup 2.

⁴⁰ *Isto*, 297, stup 1.

⁴¹ *Isto*, 297, stup 2.

⁴² *Isto*, 297, stup 1.

⁴³ *Isto*.

školske nastave (Likovna i glazbena kultura, Hrvatski jezik, Prirodoslovlje, Matematika, Tjelesna kultura, Građanski odgoj, Zdravstvena kultura itd.).⁴⁴

Prema novom Kurikulumu Katoličkog vjeronauka za osnovne škole i gimnazije u Republici Hrvatskoj (među)religijski sadržaji obrađuju se u sklopu nastavne domene A: *Čovjek i svijet u Božjemu naumu*. Osnovna je svrha ove domene učeniku omogućiti pronalaznje odgovora na temeljna pitanja ljudske egzistencije (pitanja o smislu života, smrti, patnje, ljubavi, nade, budućnosti, vječnosti i dr.) u svjetlu biblijsko-kršćanske objave i katoličkog nauka, ali također u suodnosu s drugim vjerskim i filozofskim uvjerenjima: „Osim što učenik upoznaje odgovore koje daje katolička vjera, omogućeno mu je razumijevanje svijeta i čovjeka na temelju drugih religija i uvjerenja. Sve to služi stalnome razvoju vlastite vjere, ali i prihvaćanju onih koji temelje života čovjeka i svijeta vide iz neke druge religijske ili filozofijske perspektive.”⁴⁵ U samom nastavnom programu druge se religije detaljnije dotiču tijekom dva godišta: na početku 5. razreda osnovne škole⁴⁶ i na početku 1. razreda gimnazije⁴⁷, a jedna se cjelina posvećena dijalogu i suradnji među religijama za izgradnju boljeg svijeta nalazi također u 4. razredu srednje škole.⁴⁸ Glavni odgojno-obrazovni ishodi dotičnih cjelina učenike nastoje senzibilizirati za poštivanje i prihvaćanje različitosti te odgajati za duh tolerancije, dijaloga i zajedništva (posebno važni ishodi za peti razred osnovne škole). Isto tako, ishodi smjeraju k tome da učenici prepoznaju važnu ulogu religije u ljudskom životu i ljudskoj povijesti, upoznaju osnovne vjerske (doktrinarne, moralne i kultne) sadržaje drugih religija, s posebnim naglaskom na monoteističke religije (židovstvo i islam), te povezuju religiju s kulturom i izazovima suvremenog globalnog i pluralnog svijeta (potonji ishodi više su vezani uz prvi i četvrti razred gimnazije).⁴⁹

⁴⁴ Usp. *Isto*, 331-335.

⁴⁵ *Isto*, 298, stup 2.

⁴⁶ Usp. *Isto*, 309, stup 2 – 310, stup 1.

⁴⁷ Usp. *Isto*, 320, stup 1.

⁴⁸ Usp. *Isto*, 329, stup 1-2.

⁴⁹ Spomenuti (među)religijski sadržaji trenutno se obrađuju u sljedećim udžbenicima Katoličkog vjeronauka, koje je Hrvatska biskupska konferencija odobrila kao redoviti nastavni materijal: Mirjana Novak – Barbara Sipina, *Učitelju, gdje stanuješ? (Iv 1.38). Udžbenik za katolički vjeronauk petog razreda osnovne škole*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2019.; Marin Periš – Mirjana Vučica – Dušan Vuletić, *Dodi i vidi 1. Udžbenik katoličkog vjeronauka za 1. razred srednjih škola*, Salesiana, Zagreb, 2019.; Ana Thea Filipović – Ivana Hac – Ivica Živković, *Gradimo bolji svijet. Udžbenik katoličkoga vjeronauka za 4. razred sred-*

3.2. Važnost međureligijskog i međukulturalnog dijaloga u vjeronaučnoj nastavi

Ova opća vrijednosna i pedagoška polazišta Katoličkog vjeronauka glede međureligijskoga i djelomično međukulturalnoga dijaloga predstavljaju svojevrsnu implementaciju novijih znanstvenih radova hrvatskih stručnjaka na području religijske pedagogije, koji ustrajno naglašavaju opću važnost dijaloga u vjeronaučnoj nastavi. S obzirom na ulogu koju religija od pamtivijeka ima u životu raznih naroda i kultura, katolička religijska nastava u školi može, u korelaciji s drugim predmetima, učinkovito pridonijeti osnovnim ciljevima „vrijednosno usmjerene škole” koja želi promicati ljudsku osobu i njezino dostojanstvo.⁵⁰ Katolički vjeronauk ne pruža samo konfesionalno omeđenu nego i opću religijsku kulturu kroz koju se jednako nastoje vrednovati duhovna i racionalna dimenzija čovjeka, pružati misaone i vrijednosne orijentacije koje će pospješivati rast ljudske osobe u zajedništvu s drugima, razvijati ekumensku, međureligijsku i međukulturalnu toleranciju u vidu skladnog suživota, njegovati iskreni i konstruktivni dijalog s drugačijima isticanjem zajedničkih religioznih, moralnih i etičkih temelja.⁵¹

Naspram, s jedne strane, povremenih kritika koje vide religijsku (naročito konfesionalnu) nastavu u školi kao svojevrsnu indoktrinaciju i napad na principe sekularnosti ili, pak, s druge strane, stav pojedinih (ovdje katoličkih) vjernika koji na vjeronauk gledaju ponajprije kao na priliku „(re)evangelizacije” s prozelitskim namjerama, važno je uvijek iznova isticati otvorenu, dijalošku, (samo)kritičku, suradničku i konstruktivnu ulogu vjeronauka kako u školskoj sredini, tako i u širem društvu, pa i u vjerskim zajednicama. U tom

njih škola, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2021. Kao dodatni nastavni materijal udžbenik za osnovnu školu ima radnu bilježnicu, a svi udžbenici imaju digitalne sadržaje, koje učenike potiču na samostalno istraživanje i učenje. O odnosu novog Kurikuluma i nastave Katoličkog vjeronauka vidi također: Ružica Razum – Marija Jurišić – Tomislav Šegina, *Religijska dimenzija interkulturalnog obrazovanja: doprinos katoličkog vjeronauka interkulturalnom obrazovanju*, 610-616; Tomislav Šegina, *Kvalitativna analiza religijske dimenzije interkulturalnog odgoja i obrazovanja u srednjoškolskom odgojno-obrazovnom sustavu u Republici Hrvatskoj*, u: Ružica Razum – Nenad Malović – Kristina Vujica (ur.), *Religijsko obrazovanje u interkulturalnoj Europi: Zbornik radova – Religious education in intercultural Europe: Proceedings*, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2022., osobito 153-155.

⁵⁰ Usp. Ružica Razum, *Vjeronauk između tradicije i znakova vremena. Suvremeni izazovi za religijskopedagošku i katehetsku teoriju i praksu*, Glas Koncila, Zagreb, 2008., 254.

⁵¹ Usp. *Isto*, 255-270.

smislu, Ružica Razum naglašava da „sadržaji učenja i poučavanja trebaju biti takvi da olakšavaju odnose i susrete s različitim kulturama i identitetima. Religijska nastava i škola općenito trebaju promicati susrete i poticati prihvaćanje različitosti. [...] Zadatak je konfesionalne nastave osposobiti za odgovoran, samostalan i zreo pristup te razvijati sposobnost odlučivanja i dijalogiziranja s onima koji misle drugačije. Neki čak smatraju da bi katolička religijska nastava mogla postati ‘radionica interkulturalnosti’”.⁵² No poštivanje i prihvaćanje religijske i kulturalne različitosti prethodno zahtijeva cjelovito upoznavanje s glavnim obilježjima drugih vjerskih zajednica: „Samo međusobno poznavanje senzibiliteta, kulture, obreda, blagdana različitih vjerskih zajednica može potaknuti rast u prihvaćanju i poštovanju drugoga. [...] Škola, zajedno s crkvom, sinagogom, džamijom privilegirano je mjesto u kojem je moguće stvoriti, od prvih školskih godina, razumijevanje religijske različitosti kao pozitivnog elementa naše kulture o kojem valja učiti i kojeg valja kritički analizirati. Uz ostvarivanje te zadaće potrebno je pružati cjelovite informacije o religiji, osobito o njezinoj važnosti za promicanje kvalitete ljudskog života odnosno suživota, ali i stvarati društvenu toleranciju koja će dopuštati postojanje drugog i drugačijeg.”⁵³ U tom pogledu, dijalog i suradnja između vjeroučitelja različitih vjeroispovijesti, međusobni posjeti u pripadajućim vjerskim zajednicama te susreti s odnosnim vjerskim službenicima i mladima, predstavljaju izvrsne primjere dobre prakse kroz koju se ljudsko i vjerničko iskustvo nadopunjuje i ostavlja duboke tragove u sjećanjima i osjećajima učenika.

Kao što su dijalog Crkve sa svijetom i unutarcrkveni dijalog sastavni dio naučavanja poslijekoncilске Crkve, tako susret i dijalog sa suvremenim čovjekom – uvažavajući njegov kulturalni, religijski, svjetonazorski i etnički identitet – čine bitnu dimenziju suvremene religijske pedagogije i katehetike.⁵⁴ Takav pristup izazov je pred današnjom prevladavajućom sekulariziranom antropologijom, koja čovjeka reducira na horizontalnu razinu, zanemarujući pitanje Boga i smisla, što vodi do zatvaranja čovjeka u sebe i zarobljavanja u kulturi relativizma, nasilja i smrti. Nasuprot tome, religijska pedagogija naglašava čovjekovu sposobnost samonadilaženja, potičući ga na susret s drugima i na konstruktivan odnos sa

⁵² *Isto*, 267-268.

⁵³ *Isto*, 269.

⁵⁴ Usp. Blaženka Valentina Mandarić – Ružica Razum, *Važnost odgoja u današnjem svijetu. Doprinos vjeronauka odgojnom djelovanju škole*, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Glas Koncila, Zagreb, 2015., 154 sl.

suvremenom kulturom.⁵⁵ Vjerojatno nije pretjerano reći da religijsko obrazovanje, odnosno, vjeronauk, kao malo koji drugi školski predmet, ima u sebi sposobnost pridonositi izgradnji boljeg i pravednijeg društva, služiti zdravoj viziji čovjeka i međuljudskih odnosa, promicati (među)religijsku pismenost kao i dijalog i suživot u pluralnom društvu.⁵⁶

Međutim, dijalog nipošto nije jednostavan, on zahtijeva određeni napor izlaženja iz sebe i sposobnost uvažavanja drugoga. No upravo takav napor i sposobnost čine, za Valentinu Mandarić, najvrjedniju dimenziju religijskog obrazovanja u školi: „Istinski dijalog pretpostavlja otvorenost drugome, slušanje bez predrasuda i osuda, prihvaćenje i poštovanje različitosti iako ih ponekad ne uspijevamo posvema razumjeti, spremnost na uzajamno učenje. Škola, osobito religijsko obrazovanje, najizvrsniji je kanal za promicanje međusobnog upoznavanja i prihvaćanja. Dijalog, mir, odgovornost, pravednost, suživot i ljubav važni su sadržaji i ciljevi religijskog obrazovanja u školi.”⁵⁷ S druge strane, Ana Thea Filipović s pravom podsjeća kako dijalog ne znači negaciju, nego afirmaciju vlastitog identiteta kroz osobno svjedočanstvo vjere koje se jednako protivi relativizmu i isključivosti. To je posebno važno u međureligijskom i međukulturalnom kontekstu: „Dijalog ne traži nijekanje ili prešućivanje vlastite istine, ali ne dopušta ni njezino nametanje. Svijest o vlastitom identitetu uvijek uključuje i vlastito svjedočanstvo. Konfesionalni identitet i ispovijedanje vjere nužna su pretpostavka svakoga daljnjeg odgoja i učenja vjere te preduvjet međureligijskog dijaloga. Ispovijest vjere zahtijeva obraćenje kroz koje se traži i put k drugima.”⁵⁸

Velika poveznica između dijaloga, odgoja i obrazovanja, posebice religijskog obrazovanja, nalazi se u promicanju *kulture susreta*, koja na obrazovanje gleda ne samo kao na sredstvo prenošenja znanja nego i kao na povlaštenu priliku razvijanja međuljudskih odnosa, konstruktivnog svjedočenja vjere te zajedničkog svladavanja prepreka i sukoba. U tom smislu, Valentina Mandarić snažno

⁵⁵ Usp. *Isto*, 161-164.

⁵⁶ Usp. Ružica Razum, Vjeronauk – bogatstvo za Hrvatsku i Europu, u: Ružica Razum (ur.), *Vjeronauk nakon dvadeset godina: izazov Crkvi i školi. Zbornik radova sa znanstvenog simpozija Vjeronauk nakon dvadeset godina: izazov Crkvi i školi*, Glas Koncila – Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2011., 265-274.

⁵⁷ Valentina Mandarić, Doprinos religijskog obrazovanja u promicanju (međureligijskog) dijaloga, u: *Zbornik radova Islamskog pedagoškog fakulteta u Zenici*, (2019.) 17, 142-143.

⁵⁸ Ana Thea Filipović, *U službi zrelosti vjere i rasta osoba*, 69.

ističe kako je „presudno razvijati kod učenika strast za susretom i poznavanjem drugoga. Moramo od mladih generacija učiniti graditelje mostova među kulturama i religijskim tradicijama, jer iza nas smo ostavili stoljeća podizanja zidova; naše je vrijeme vrijeme rušenja zidova i gradnje mostova.”⁵⁹ Religijsko obrazovanje posjeduje ovdje velike potencijale zbližavanja ljudi i nadilaženja predrasuda, osobito u sredinama u kojima se narodna pripadnost poistovjećuje s religijskom pripadnošću (etnokonfesionalizam) i gdje religijske zajednice još uvijek igraju važnu društvenu ulogu. To je često slučaj u (post)konfliktnim društvima kao što su, primjerice, ona koja su na ovim prostorima nastala raspadom Jugoslavije i koja još uvijek trpe mnoge patnje i nepravde proživljene za vrijeme i poslije nedavnih ratova. U svojoj ekumenskoj i međureligijskoj otvorenosti te dijaloškoj opredijeljenosti religijsko obrazovanje može biti učinkoviti posrednik pomirenja i širenja miroljubivosti, koje će učenici prenositi u svoju okolinu.⁶⁰ Osim toga, naspram kulture sukoba, koja je danas suviše raširena preko medija, politike i raznih društvenih pojava, svojim sadržajima i vrijednostima vjeronauk ima također sposobnost promicanja *kulture* (međureligijskoga, međukulturalnoga) *prijateljstva*, koji mlade ljude uči ne samo njegovati ono što im je slično, nego isto tako prihvaćati svoje međusobne razlike. To će u njima razvijati istinski duh tolerancije i inkluzivnosti, koji će kasnije moći primjenjivati u svojoj društvenoj i vjerskoj zajednici.⁶¹

Posljednjih godina nedvojbeno raste svijest kako religijsko obrazovanje u pluralnim društvima mora više voditi računa o drugim kulturalnim, religijskim i svjetonazorskim izričajima. Uz uobičajene religijsko-pedagoške kompetencije koje vjeroučitelji posjeduju o vlastitoj religiji i koje su pozvani trajno usavršavati, nastaje sve veća potreba za stjecanjem međureligijskih, međukulturalnih, pa i transreligijskih kompetencija. Za religijsko obrazovanje, naročito za konfesionalni vjeronauk, danas je veliki izazov vlastitu religiju znati podučavati uzimajući u obzir i druge (religijske i svjetonazorske) poglede na Boga i shvaćanja čovjeka, uspoređujući različita stajališta, ističući temeljne sličnosti i razlike te otvarajući nova obzorja kako u razumijevanju vlastite religije i kulture, tako i drugih.⁶²

⁵⁹ Valentina Mandarić, Doprinos religijskog obrazovanja u promicanju (međureligijskog) dijaloga, 151.

⁶⁰ Usp. Ružica Razum, Vjeronauk u školi u službi dijaloga i pomirenja, u: *Bogoslovska smotra*, 87 (2017.), 3, 553-575.

⁶¹ Usp. Ana Thea Filipović, *Učiti živjeti zajedno. Dimenzije socijalnog učenja u pedagoškoj i teološkoj perspektivi*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2017., 148-150.

⁶² Usp. *Isto*, 127-137. Viti također: Jadranka Garmaz – Hans Medl, Stjecanje transreligijskih kompetencija, u: Ružica Razum – Nenad Malović – Kristina

Ovakav transdisciplinarni i hermeneutički pristup, premda nije jednostavan, u konačnici omogućuje jasnije izražavanje intelektualne vjerodostojnosti vlastite religije, pruža dublji uvid na sam religijski fenomen te uvjerljivije ukazuje na smislenost religijâ i njihovih duhovno-moralnih vrijednosti u jednom svijetu koji je postao podložan znanstveno-tehničkoj, ekonomskoj i utilitarističkoj paradigmi. Ovakav pristup ujedno priprema mlade ljude na zreliji osobni religiozni život, kojim će biti kadri uključivati osnovne zahtjeve vjere i razuma te nadasve biti otvoreni susretu i dijalogu s osobama drukčijih religijskih, svjetonazorskih i kulturalnih pripadnosti. Sve ove kognitivne, iskustvene i egzistencijalne dimenzije religijskog obrazovanja od iznimne su važnosti za suživot u pluralnome društvu, u kojemu će današnji mladi sutra imati odlučujuću ulogu za izgradnju zajedničke budućnosti.

ZAKLJUČAK

Međureligijski i, u novije vrijeme, međukulturalni dijalog sastavni su dio naučavanja i evangelizacijskog poslanja Katoličke Crkve od Drugoga vatikanskog koncila naovamo. Time Crkva pokazuje kako je svjesna da se na izazove suvremenoga svijeta, na globalnoj razini i na lokalnim razinama, može odgovoriti samo dijalogom i suradnjom među pripadnicima različitih religija, kultura i svjetonazora, u vidu zajedničkog zalaganja za izgradnju mirnijega, pravednijega i čovječnijega svijeta ili, drugim riječima, „civilizacije ljubavi”. U današnjoj planetarnoj eri čovječanstva nijedna religija, kultura i civilizacija nije odvojeni otok, nego je na različite načine povezana, upućena i ovisna o drugima. U tom smislu, svako religijsko pitanje danas ujedno postaje međureligijsko pitanje, a svaku kulturu treba razumijevati u interakciji s drugim kulturama i civilizacijama. Ovakva perspektiva nipošto ne znači relativiziranje ili odreknuće od vlastitoga vjerskog i kulturalnog identiteta, nego poziva da se svaki identitet vrednuje uzimajući u obzir duhovna,

Vujica (ur.), *Religijsko obrazovanje u interkulturalnoj Europi: Zbornik radova – Religious education in intercultural Europe: Proceedings*, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2022., 23-46; Jadranka Garmaz – Sabina Marunčić, *Međureligijska kompetencija u vjeronaučnoj nastavi u svjetlu enciklike Fratelli tutti*, u: Jadranka Garmaz – Andrej Šegula (ur.), *Probuditi kreativnost. Izazovi učenja i poučavanja u kontekstu pandemije i migracija. Zbornik radova – Inciting creativity. Learning and teaching challenges in the context of pandemic and migration*, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split – Teološka fakulteta Univerza v Ljubljani, Ljubljana – Universität Passau, Passau, 2022., 81-94.

kulturalna i vrijednosna obzorja drugih. Takvo što pretpostavlja svojevrsno međureligijsko i međukulturalno obraćenje na razini osobne i zajedničke svijesti te u načinu ophođenja s drugima.

Religijska i kulturalna pluralizacija današnjega svijeta izazov je, također, za kršćanku teologiju. Dok je ateizam (koji niječe Boga) u drugoj polovici 20. stoljeća predstavljao glavni izazov za teološku misao, na početku 21. stoljeća religijski pluralizam (koji afirmira Boga na različite načine) postao je nova paradigma izvan koje nije više moguće odgovorno teologizirati. Takva paradigma traži hermeneutički zaokret u dosadašnjem poimanju kršćanstva i samu teologiju usmjerava prema nečemu što se sve češće naziva *međureligijskom teologijom* ili *dijaloškom teologijom*, koja otajstvo Božjega djelovanja u povijesti čovječanstva i univerzalnoga Kristova spasenja nastoji razumijevati i protumačiti uvažavajući drukčija iskustva i shvaćanja Boga te ulazeći u dijalog s drugim religijskim i kulturalnim tradicijama svijeta.⁶³ Nipošto se ne odričući kršćanske istine, teologija na taj način svjedoči o svojoj misaonoj otvorenosti kao i spremnosti da služi zajedništvu među ljudima (usp. NA 1,1) i „jedinstvu cijeloga ljudskoga roda” (LG 1). Iz ovih razloga suvremeni studij teologije zahtijeva veće integriranje međureligijskih i međukulturalnih sadržaja koji će studentima – sutrašnjim svećenicima, redovnicima, katehetama, vjeroučiteljima, angažiranim vjernicima laicima u Crkvi i društvu – omogućiti adekvatnu formaciju za dijalog i suživot u pluralnim društvima, što je posebno velik izazov u Europi, koja sve više postaje prostor multikulturalnosti.⁶⁴ Studij teologije u međureligijskoj i međukulturalnoj perspektivi uvelike bi, također, pridonio razvoju religijske pedagogije s obzirom na sve raširenije potrebe za međureligijskim i međukulturalnim učenjem te povezanim nastavničkim kompetencijama i ishodima. Zauzvrat, vjeronaučna praksa u školi može poslužiti kao dobar poticaj teološkim i drugim religijskim znanostima, kako bi i same naučile više dijalogizirati s društvom, drugim konfesijama i znanstvenim metodama.⁶⁵

Sadržaj novog Kurikuluma za Katolički vjeronauk u osnovnim školama i gimnazijama u Republici Hrvatskoj dijaloški je otvoren

⁶³ Usp. Claude Geffré, *De Babel à Pentecôte*, 41-57; Lindbergh Mondésir, Les implications de la théologie interreligieuse dans l'éducation au dialogue interreligieux: Regards croisés des théologiens Jacques Dupuis, Claude Geffré et Perry Schmidt-Leukel, u: *Science et Esprit*, 72 (2020.) 3, 369-390.

⁶⁴ Usp. Nikola Bižaca, O mjestu i ulozu proučavanja religija unutar studija katoličke teologije, u: *Crkva u svijetu*, 3 (2004.) 4, 379-410. Vidi također: Ivan Pavao II., *Ecclesia in Europa – Crkva u Europi. Apostoska pobudnica* (28. VI. 2003.), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2003., br. 53-57.

⁶⁵ Usp. Ana Thea Filipović, *U službi zrelosti vjere i rasta osobe*, 205-212.

i ima kvalitetna pedagoška polazišta u pristupu drugim religijama, kulturama i svjetonazorima, koja učenike poučavaju toleranciji, poštivanju različitosti i njegovanju dijaloškog duha. Međutim, s obzirom na sve učestalije izazove religijskoga i kulturalnog pluralizma u svijetu i Europi, tako i u Hrvatskoj, bit će uskoro neophodno u religijskom obrazovanju u školi i u vjeronaučnim udžbenicima integrirati više ekumenskoga, međureligijskoga i međukulturalnog sadržaja. Na primjer, sadašnji Kurikulum Katoličkog vjeronauka u Hrvatskoj, osim u uvodnom prikazu predmeta, prilično malo uključuje međukulturalnu dimenziju u svojim priželjkivanim odgojno-obrazovnim ishodima (osim ako se međukulturalni dijalog ponajprije razumijeva kao dijalog između različitih svjetonazora). Isto tako, ekumenski, međureligijski i međukulturalni dijalog, kako u Kurikulumu tako i u vjeronaučnim udžbenicima, postavljeni su načelno i pomalo apstraktno, nedovoljno povezano sa stvarnim hrvatskim i regionalnim kontekstom (primjerice, nigdje se ne dotiču nacionalne manjine u Hrvatskoj, koje su najizravniji sudionici spomenutih dijaloga). Veće vrednovanje multikonfesionalnoga i multikulturalnog obilježja same Hrvatske, koje čini bogatstvo hrvatskog društva, zasigurno bi obogatilo i konkretiziralo određene tematske sadržaje školskog vjeronauka. Pritom će biti sve važnije, također, uključivati nove migrantske populacije u obrazovni diskurs i djelovanje. Sve to ukazuje na stvarne potrebe stjecanja međureligijskih i međukulturalnih kompetencija, na teološkoj i pedagoškoj razini, kako bi vjeroučitelji mogli još uspješnije pridonijeti cjelovitom religijskom odgoju i obrazovanju učenika koji su im povjereni.⁶⁶

Znanje i osobno oduševljenje, kreativnost i pedagoške kompetencije, uz vlastiti primjer kršćanskog života, vjerojatno su najvaž-

⁶⁶ U tom pogledu, može se spomenuti znanstveno-istraživački projekt *Doprinos religijskog obrazovanja suživotu u multikulturalnom društvu* (RELIGOBRAZ) koji je pokrenuo Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu i koji financira Hrvatska zaklada za znanost. Glavni je cilj ovog četverogodišnjeg (2021.-2024.) interdisciplinarnog projekta istražiti na koji način religijsko obrazovanje u školama u Hrvatskoj pridonosi općem odgoju i obrazovanju u vidu stvaranja preduvjeta za suživot u multikulturalnome društvu. Taj se doprinos istražuje na razini kurikuluma predmeta koji posreduju religijska znanja u osnovnoj i srednjoj školi, te na razini međukulturalnih kompetencija samih nastavnika, ponajprije vjeroučitelja, u vidu njihova razvijanja. Usp. <https://religobraz.wordpress.com>. U sklopu Projekta objavljen je veliki broj znanstvenih članaka u domaćim i inozemnim publikacijama, od kojih su neki citirani i u ovom radu. Objavljen je također bogati dvojezični zbornik znanstvenih radova, dostupan online: Ružica Razum – Nenad Malović – Kristina Vujica (ur.), *Religijsko obrazovanje u interkulturalnoj Europi. Zbornik radova – Religious education in intercultural Europe. Proceedings*, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2022.

nije odlike nastavnika religijskog obrazovanja, odnosno, katoličkog vjeronauka. Međutim, za prenošenje međureligijskih ili međukulturalnih sadržaja kao i za senzibiliziranje učenika za opće vrijednosti dijaloga, nastavnik mora također i sam posjedovati *dijaloški mentalitet*. Tim mentalitetom otvorit će intelektualna i duhovna obzora učenika te će posvjedočiti o dijaloškoj naravi kršćanske vjere. Ujedno će pokazati dijaloško lice Boga i Crkve, lice koje se raduje svakom susretu i koje u svakom sugovorniku vidu priliku za zajedništvo i ljubav. Dijalog je najbolje sredstvo za ostvarivanje takvih prilika. Njime se premošćuju najveće granice i zbližavanju ljudi sa svim svojim sličnostima i razlikama. Naučavanje Katoličke Crkve i istraživanja katoličkih teologa na području međureligijskoga i međukulturalnoga dijalog u tome pružaju pouzdane i nadahnjujuće smjernice koje mogu biti vrlo korisne kako za nastavnike, tako i za učenike katoličkog vjeronauka, ali i za školu i društvo u cjelini.

INTERRELIGIOUS AND INTERCULTURAL DIALOGUE AS A CHALLENGE TO CATHOLIC RELIGIOUS EDUCATION

Summary

Starting from the fact of religious and cultural pluralism that characterizes today's global world and contemporary Europe, this paper wants to highlight and evaluate the increasing importance of interreligious and intercultural dialogue in religious education, especially in Catholic religious education. For this purpose, the author first presents the attitude of the Catholic Church towards interreligious dialogue in the light of (post) council teaching. It then points to the main determinants of the Catholic approach to intercultural dialogue, especially in education. The last part reviews in more detail the place that interreligious and intercultural dialogue has in the Curriculum of Catholic school religious education in Croatia, as well as the importance generally attached to dialogue in Croatian religious pedagogy. The paper emphasizes how interreligious and intercultural dialogue, together with related teaching content, enables students to get to know other religious and cultural traditions more comprehensively, expands their intellectual and spiritual horizons, opens them up and teaches them respect for diversity, develops in them a sense of the culture of encounter and dialogue, and prepares them to become responsible believers and citizens. The author concludes that the teaching of the Catholic Church and

the research of Catholic theology in the field of interreligious and intercultural dialogue are very rich and inspiring not only for religious upbringing and education, but for education and for society as a whole.

Key words: interreligious dialogue, intercultural dialogue, religious education, Catholic religious education, identity, coexistence.